ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 2,3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать. Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail: philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт: https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

Professor Ibodulla Mirzayev ilmiy maktabining shakllanishi va taraqqiyoti 7

ПАНЖИЕВ НОРМАХМАТ ПАНЖИЕВИЧ
Инициальные консонантные кластеры в современном узбекском языке: инвентарь, структурные типы и статистическая представленность (в сопоставлении с русским языком) 13

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Til – madaniyat ko‘zgusi 18

IBRAGIMOV JASURBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Epitet tematikasi (“Alpomish” dostoni misolida) 23

ИШАНХАНОВА МУХЛИСАБОНУ ТУРГУНОВНА
Морфологические категории арабского языка в когнитивной интерпретации эпохи NAHDA 27

SULEYMANLI ATILLA NAZIM O‘G‘LU
Ozarbayjon ma’rifatparvarligi va o‘zbek jadidchiligida milliy o‘zlikni anglash g‘oyasining genezisi 33

SAMANDAROVA GULHAYO ERKIN QIZI
Ijtimoiy tarmoqlarda o‘zbek tilining rivojlanish tendensiyalari 42

QURBANBAYEVA NILUFAR ILXAMOVNA
O‘zbek va ingliz tillarida olqish, duo va tilak so‘zlarining lingvokulturologik xususiyatlari 47

KARIMOV ABDULATIF ABDUG‘AFOROVICH
Til tizimini maydonlar orqali tushunish g‘oyasining vujudga kelishi 52

XURSANOV MAXMUD G‘AYRAT O‘G‘LI
Termiz shahri ko‘cha nomlarining yasalish xususiyatlari 59

МУНДАРИЖА

TURG‘UNOVA MAFTUNAXON JAMOLDIN QIZI
Topishmoqlarni tasniflash muammolari 63

MAXAMMATOVA FERUZA OLIMOVNA
«Vaqt» konseptining badiiy ifodalanishi 67

JUMANOVA ORZIGUL
Cho‘lponning «Kecha va kunduz» romanidagi maqollarning
inglizcha tarjimalarida lingvomadaniy konseptlarning ifodalanishi 71

IKROMOVA CHAROSXON
G‘afur G‘ulom «Shum bola» asaridagi monosemantik
va polisemantik so‘zlar tahlili 75

QURBONOVA KAMOLA ABDURAHMONOVNA
Kognitiv tilshunoslikda “Figura-fon” tamoyili haqida 78

ADABIYOTSHUNOSLIK

OTAQULOVA DILDORA OYBEK QIZI
Tesha Saydaliyev she'riyatida mavzu va g‘oya uyg‘unligi 81

ЭШОНҚУЛОВ ИЛҲОМ АБДУСАЛОМОВИЧ
Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкираларининг илмий
аҳамияти ва адабий қиймати 84

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 7
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

МИРСИДДИҚХОН ҲАШМАТ ТАЗКИРАЛАРИНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ ВА АДАБИЙ ҚИЙМАТИ

НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ ТАЗКИРЕ МИРСИДДИКХОНА ХАШМАТА

THE SCHOLARLY SIGNIFICANCE AND LITERARY VALUE OF MIRSIDDIQKHAN HASHMAT'S TAZKIRAS

Эшонқулов Илҳом Абдусаломович
Термиз давлат университети тожик филологияси ва Шарқ тиллари кафедраси доценти
Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).
E-mail: ilhom_eshonzoda@mail.ru
Tel: +998 93 903-01-85
https://orcid.org/0009-0009-3129-1895

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларидаги тожик адабиётининг йирик намояндаларидан бири Мирсиддиқхон Ҳашмати Бухорий (1864–1931/32) ҳисобланади. У Бухоро адабий муҳитида вояга етган бўлиб, ўша даврнинг мураккаб сиёсий ва ижтимоий шароити сабабли «муҳожир шоир» сифатида Афғонистонга ҳижрат қилишга мажбур бўлган. Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкиранавислик анъаналарини давом эттириш ва уларни янги босқичга олиб чиқишда муҳим ўрин эгаллаган ижодкорлардан биридир.

Мирсиддиқхон Ҳашмат ўзига хос бадиий дид ва янгича ижодий қарашларга эга бўлган адиб сифатида мавзувий тазкираларнинг турли кўринишларида самарали фаолият олиб борган ҳамда бу йўналишда кўплаб тазкиранависларга нисбатан сезиларли муваффақиятларга эришган.

Адиб мероси таркибида алоҳида илмий қимматга эга бўлган асарлар қаторига «Тазкират уш-шуаро»нинг ҳозирги кунда мавжуд уч нусхаси киради. Улардан иккитаси 2728 ва 61 инвентар рақамлари остида, мазкур тазкираларнинг давоми эса 2729 инвентар рақами билан ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида сақланмоқда.. Ушбу қўлёзмалар тўлиқ якунланмаган бўлишига қарамай, илмий ва манбашунослик нуқтайи назаридан алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур тазкиралар XIX асрнинг иккинчи ярми ҳамда XX аср бошларидаги Бухоро адабий ва сиёсий ҳаётини тадқиқ этишда, айниқса, шу даврда яшаб ижод қилган, аммо ҳозирга қадар етарли даражада ўрганилмаган ва илмий муомалага тўлиқ киритилмаган адабий сиймоларнинг ҳаёти ҳамда ижодий маҳоратини ёритишда энг муҳим ва ишончли адабий-манбашунослик манбаларидан бири ҳисобланади.

Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкиранавислик фаолиятининг муҳим илмий-методологик жиҳати шунда намоён бўладики, у адабий мероснинг муаллифлик мансублигини аниқлаш ҳамда матншуносликка оид масалаларни ҳал этишда алоҳида эътибор қаратган. Хусусан, у шеърий матнларнинг ҳақиқий муаллифини белгилаш, уларнинг бошқа ижодкорларга нотўғри нисбат берилиши билан боғлиқ хатоларни бартараф этиш ва манбалардаги маълумотларни ўзаро қиёсий таҳлил қилиш орқали матнларнинг илмий ишончлилигини таъминлашга интилади.

Бу жиҳат матншунослик назариясининг асосий тамойиллари билан ҳамоҳангдир. Жумладан, адабиётшунос Абдулманнон Насриддин таъкидлаганидек, «матншунослик тадқиқотларининг муҳим ва асосий вазифаларидан бири адабий асарларнинг мансублигини аниқлаш ҳамда уларнинг ҳақиқий муаллифини белгилашдан иборат.

Асар муаллифини аниқлашда учрайдиган ихтилоф ва хатолар турли омиллар таъсирида юзага келади»[1].

Мазкур назарий қарашлар Мирсиддиқхон Ҳашматнинг амалий фаолиятида ҳам ўз ифодасини топган. У ўз тазкирасида айрим тазкиранавислар томонидан йўл қўйилган хатоларни илмий асосда таҳлил қилиб, шеърларнинг ҳақиқий муаллифини аниқлашга ҳаракат қилади. Хусусан, Қорий Возеҳнинг айрим нисбатларига муносабат билдириб, шундай ёзади: «Қорий Возеҳ ушбу бобда Хўқанд шоирларидан Ҳижрий номини келтириб, аввалроқ "нун" ҳарфи остида аҳволи баён қилинган Нолага мансуб ғазални Ҳижрийга нисбат берган. Бироқ масалага синчковлик билан ёндашилса, бунинг янглиш экани аён бўлади. Далил сифатида мазкур ғазалнинг мақтасини келтирамиз:

Ба афғон меҳаҳад ҳамчун сипанд аз миҳмари имкон,

Бути Ҳиҷрӣ ба ҷони Нола оташафкан аст, имшаб»[2].

Ушбу мисол Мирсиддиқхон Ҳашматнинг манбаларга танқидий муносабатда бўлганини, шеърий мерос муаллифлигини белгилашда матнларни қиёсий таҳлил қилиш усулидан унумли фойдаланганини ҳамда адабий манбаларда учрайдиган нисбат хатоларини бартараф этишга қаратилган илмий ёндашувини яққол намоён этади. Бу эса унинг тазкираларини нафақат адабий-тарихий манба, балки матншунослик тадқиқотлари учун ҳам муҳим илмий аҳамиятга эга манба сифатида баҳолаш имконини беради.

Юқорида келтирилган маълумотлардан шу хулосага келиш мумкинки, тазкиралар шоирлар шеърларининг асллигини ҳамда уларнинг ҳақиқий муаллифини аниқлашда беқиёс аҳамиятга эга манба ҳисобланади. Бу ҳолат Мирсиддиқхон Ҳашматнинг матншунослик соҳасидаги юксак маҳорати, танқидий-назарий тафаккури ҳамда шеъриятни чуқур англаш салоҳиятидан далолат беради.

Муаллифнинг тазкирани тузиш жараёнида амалга оширган энг муҳим илмий хизматларидан яна бири шоирларнинг тарқоқ ҳолда сақланиб қолган шеърий меросини йиғиш ва тизимлаштиришдан иборатдир. Тазкира муаллифи айрим ижодкорларнинг турли баёзлар, жунглар ва тазкираларда тарқоқ ҳолда учрайдиган шеърларини аниқлаб, уларни ўз тазкираси таркибига киритган. Шу муносабат билан Мирсиддиқхон Ҳашмат Нахлий, Киром ва Абдулатиф номли шоирларнинг қасидаларини, уларнинг шеърлари кенг ўрганилмаган бўлса-да, «хотирга хуш келиши» ва бир-бири билан аралашиб кетмаганлиги сабабли тазкирага киритганини таъкидлайди[3].

Шунга ўхшаш ҳолат Бухоролик Тамкин ва Бадахшонлик Тамкин ҳақидаги маълумотларда ҳам кузатилади. Муаллиф бу ҳақда шундай ёзади: «Тамкин тахаллусли Бадахшон шоирининг шеърлари бир баёзда учрагани учун уни ҳам қайд этдик ва шу билан ушбу бўлимни бойитдик. Бадахшонлик Тамкиннинг шеърлари мазкур Бухоролик Тамкиннинг ижодига нисбатан анча заиф бўлгани боис, ундан фақат мазкур қасиданинг матласи келтирилди»[4].

Адабиётшунос Р. Ҳодизоданинг қайд этишича, 2728-рақамли қўлёзмада Шамсиддин Шоҳинга бағишланган бўлимда «Дар гузориши айёми нофаржом ва шикояти хосу ом» сарлавҳаси остида келтирилган маснавий ҳозирга қадар номаълум бўлиб келган «Туҳфаи дўстон» асарининг бир боби ҳисобланади (Ҳодизода Р. *Адабиёти тоҷик*, 40). Бундан ташқари, Мирсиддиқхон Ҳашмат Холис тахаллусли шоирнинг бир нечта рубоийсини Сиратнинг «Гулистон» асаридан топиб, уларни ҳам ўз тазкирасига киритган (Ҳашмат 2728, 55).

Муаллиф бошқа бир ўринда бир хил тахаллусга эга бўлган икки шоир — Офарини Лоҳурий ва Офарини Исфаҳоний ҳақида ягона сарлавҳа остида маълумот бериб, бундай ёндашувнинг сабабини қуйидагича изоҳлайди: «Ушбу тазкирада иккаласи ҳақида биргаликда ёзишдан мақсад – уларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги ҳар қандай шубҳани бартараф этишдир. Уларнинг вафоти 1129 йилда содир бўлган»[5].

Келтирилган ушбу далиллар Мирсиддиқхон Ҳашматнинг тазкирани тузишда фақат биографик маълумотларни жамлаш билан чекланмаганини, балки тарқоқ ҳолда сақланиб қолган адабий меросни излаб топиш, матнларни қиёсий таҳлил қилиш, муаллифлик мансублигини аниқлаш ва уларни илмий асосда тизимлаштириш каби муҳим матншунослик вазифаларини ҳам муваффақиятли амалга оширганини яққол намоён этади.

[1] Насриддин, Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ.- Хуҷанд: Ношир, 2009. –Б.62.

[2] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. – Б.109.

[3] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. - Б.27-28.

[4] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. – Б.30.

[5] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. - Б.17.

Шунингдек, муаллиф айрим байтларнинг қайси шеърий жанрга мансуб эканлигини ҳам махсус қайд этиб, «Ва лаҳу ғазал», «Ва лаҳу фард», «Мин ашъориҳи», «Аз ўст» каби иборалар орқали уларнинг жанрий мансублигини кўрсатган. Бундай усул XIX аср охири – XX аср бошлари тазкиранавислигига хос муҳим услубий хусусиятлардан бири ҳисобланади.

Шунингдек, шоир ва адиблар ўртасидаги адабий мулоқотлар, баҳс-мунозаралар ҳамда мушоира анъаналари ҳам Мирсиддиқхон Ҳашмат эътиборидан четда қолмаган. Масалан, у Ахтари Тўсийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот берар экан, унинг Қорий Раҳматуллоҳ Возеҳ билан ўзаро адабий муносабатлари ва ижодий ҳамкорлиги хусусида ҳам тўхталиб ўтади. Муаллифнинг қайд этишича, Ахтари мазкур Қорий Раҳматуллоҳ Возеҳга самимий эҳтиром ва садоқат билдириб, маълум вақт ўтгач, унга бағишлаб мактуб ҳамда мадҳий қасида йўллаган. Ўз навбатида, Қорий Раҳматуллоҳ Возеҳ ҳам ушбу қасидага жавоб тариқасида Ахтарига махсус қасида юборган[1].

Тазкира муаллифи мазкур қасида ҳамда унга ёзилган жавобни тўлиқ келтирган бўлиб, бу ҳолат асарнинг адабий-бадиий қимматини янада оширади. Шунингдек, Фитрат ва Иноятнинг Шамсиддин Шоҳин билан, Осийнинг эса Порсохожа Садр билан бўлган мушоира ва адабий мунозаралари ҳам нақл ва ҳикоя шаклида баён этилган[2].

Мирсиддиқхон Ҳашмат Фазлий Намангонийнинг шоирлик маҳорати ва қасиданавислик соҳасидаги нуфузини ҳам муносиб баҳолайди ҳамда унинг Хижлати Бухорий билан бўлиб ўтган адабий мунозараси ва мушоираси ҳақида қуйидагиларни келтиради:

«Фазлий Хижлатга мурожаат қилиб айтади:

Он маҳ, ки парда аз рухи зебо барафканад,
Шояд, ки як назар тарафи мо барафканад.

Хижлат эса унга жавобан шундай дейди:

Аз дил касе, ки нақши таманно барафканад,
Кай чашми хеш ҷониби зебо барафканад»[3].

Мирсиддиқхон Ҳашмат шоирлар шеърларини танлаш ва тазкирага киритишда ҳам илмий-адабий мезонларга қатъий амал қилган. У ҳар бир адибнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот бергач, унинг шеърларидан намуналар келтиради. Таъкидлаш жоизки, Ҳашмат тазкирасида жамланган шеърларнинг аксарияти бошқа манба ва тазкираларда деярли учрамайди. Шу жиҳатдан мазкур намуналар шоирларнинг адабий мероси ҳамда уларнинг ижодий услуби ва бадиий хусусиятларини ўрганишда муҳим манба сифатида алоҳида илмий аҳамият касб этади.

Тазкира муаллифи Бухоро адабий муҳитига бошқа ҳудудлардан кўчиб келиб, мазкур адабий маконнинг фаол иштирокчисига айланган шоирларга ҳам алоҳида эътибор қаратади. Улар қаторида Ҳусайни Булғорий, Ҳожий, Ҳайрат, Шайх, Қадрий ва бошқа ижодкорларни қайд этиш мумкин. Муаллиф Ҳусайни Булғорийнинг Бухорога кўчиб келиш жараёнини қуйидагича тавсифлайди: «У зот аслан Булғор вилоятидан бўлиб, балоғат ёшига етган пайтида бухоролик тижоратчилар билан бирга саодат карвонига қўшилиб йўлга чиққан»[4].

Икки тилда ва уч тилда ижод қилган шоирлар ҳақида келтирилган маълумотлар ҳам алоҳида илмий аҳамиятга эга. Хусусан, тазкирада Зокир, Забеҳо, Шавқий, Хумулий, Абдий, Муқбил, Муътасим, Музтариб ва Мунтазир каби шоирларнинг форс, туркий ва араб тилларида шеър ижод қилгани қайд этилиб, уларнинг ҳар уч тилдаги асарларидан намуналар келтирилгани мазкур давр адабий муҳитининг кўп тилли хусусиятини ёритувчи муҳим манба сифатида эътиборга моликдир[5].

Айниқса, Хўқандлик Зокир тахаллусли шоирнинг амирул-муъминин Абубакр Сиддиқга бағишланган араб тилидаги бир мухаммаси тазкирада тўлиқ ҳажмда келтирилган. Ушбу ҳолат нафақат мазкур шоирнинг кўп тилда ижод қилганини, балки Мирсиддиқхон Ҳашматнинг ҳам араб тилини пухта эгаллагани ва турли тилларда яратилган адабий меросни танлаш, англаш ҳамда тазкирага киритиш имкониятига эга бўлганини яққол тасдиқлайди.

Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкирасида алоҳида эътибор қаратилган муҳим масалалардан яна бири — ўтмиш адабий меросига шарҳ ёзиш

[1] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. – Б.22- 23.

[2] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. – Б.17, 22, 23.

[3] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. – Б.39.

[4] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. – Б.48.

[5] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. - Б.58,64,85,80,48; Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. - Б.10,70,79,79.

анъанасидир. Маълумки, форс-тожик адабиёти тарихида шарҳнавислик анъанаси XI асрдан бошлаб шаклланган. Адабиётшунос Абдулманнон Насриддиннинг таъкидлашича, «бадиий матнни шарҳлаш ва кенгайтириш анъанаси ўз тараққиётининг дастлабки босқичларида асосан оғзаки шаклда тарқалган»[1]. Кейинчалик Мирзо Абдулқодир Бедил шеъриятини изоҳлаш ва талқин қилиш жараёни махсус адабий суҳбатлар ҳамда «бедилхонлик» анжуманларида оғзаки маънодошлик усули орқали ривож топган.

Тадқиқотчи Нуралӣ Нурзоднинг қайд этишича, Аҳмад Дониш Бедил ижодига илмий асосда шарҳ ва тафсир ёзишга киришган илк шарҳнавислардан бири ҳисобланади ҳамда мазкур соҳанинг шаклланиши ва тараққий этишига муносиб ҳисса қўшган[2].

Соҳа мутахассисларининг таъкидлашича, шарҳнавислик форсий луғатнавислик ва тазкиранавислик анъаналари билан узвий боғлиқ ҳолда тараққий этган. Шарҳнавислар ўз асарларини яратиш жараёнида луғатшунослар ва тазкиранавислар келтирган маълумотлардан муҳим манба сифатида фойдаланганлар. Айни пайтда, шарҳнавислар мероси ҳам луғатнавислик ва тазкиранависликнинг мазмунан бойиши ҳамда илмий такомиллашувида муҳим ўрин тутган.

Жумладан, XVII аср тазкираларида шеърий байтлар маъносига шарҳ ва тафсир бериш унсурлари кузатилиб, мазкур анъана кейинги даврларда ҳам изчил давом этган. Хусусан, бу хусусият Малеҳаи Самарқандий ҳамда Ғуломалихон Озоди Балгиромий тазкираларида яққол намоён бўлади. XIX–XX асрлар форс-тожик тазкиранавислигида ҳам мазкур адабий анъана ва муҳим илмий-адабий ҳодиса кенг ривожланган бўлиб, унинг ёрқин намуналарини Қорий Раҳматуллоҳ Возеҳнинг «Туҳфат ул-аҳбоб» асари ҳамда Мирсиддиқхон Ҳашматнинг тазкирасида кузатиш мумкин.

Мирсиддиқхон Ҳашмат ўз тазкирасида форс-тожик мумтоз адабиёти намояндалари, жумладан, Мавлоно Жалолиддин Балхий, Анварии Абевардий, Ҳофизи Шерозий, Саъдий Шерозий, Мирзо Абдулқодир Бедил ва бошқа адиблар асарларига шарҳлар ёзган муаллифлар ҳақида ҳам маълумот келтиради. Жумладан, Холиснинг Жалолиддин Балхийнинг «Маснавийи маънавий» асарига ёзган шарҳи хусусида сўз юритар экан, қуйидагиларни таъкидлайди: «Ўз девонида Мавлавийнинг машҳур "Маснавий" асарининг аввалидаги ўн саккиз байтга манзум шарҳ битган»[3].

Ҳинд яримороли адабиётининг машҳур адиби Сирожиддин Алихон Орзу ҳақида ҳам муҳим маълумотлар келтирилган. Жумладан, у Низомий Ганжавийнинг «Искандарнома» асарига ёзган шарҳи билан танилган бўлиб, Мирсиддиқхон Ҳашмат мазкур шарҳни фойдали ва эътиборга молик шарҳлар қаторида эътироф этади[4].

Шунингдек, шоир Музмар томонидан Ҳаким Анварий Абевардийнинг «Баҳория» қасидасига битилган шарҳ ҳам ана шундай қимматли шарҳлар жумласидан ҳисобланади[5].

Яна бир шарҳнавис Ҳотифи Истаравшаний бўлиб, у «Тафсири Қозий Байзовий»га шарҳ ёзган[6]. Бундан ташқари, Мирсиддиқхон Ҳашмат шоир Сарир томонидан «Бурҳони қотеъ» асари ҳошиясига битилган шарҳ ҳақида ҳам маълумот келтиради[7].

Юқорида келтирилган далиллар форс адабиётининг бой мероси ўзида кўплаб ўзига хос илмий ва бадиий хусусиятларни мужассам этганини, айниқса XIX–XX асрларда кўплаб олимлар ҳамда адабиётшуносларнинг диққат-эътиборини ўзига жалб қилганини кўрсатади. Ана шу омил мазкур асарларга бағишланган қимматли шарҳларнинг вужудга келишига замин яратган. Хусусан, Жалолиддин Балхийнинг «Маснавийи маънавий», Низомий Ганжавийнинг «Искандарнома»си ҳамда Анварий Абевардийнинг «Баҳория» қасидасига ёзилган шарҳлар алоҳида илмий ва адабий аҳамият касб этиб, мутафаккирларнинг ҳақиқий ижодий қиёфаси ҳамда уларнинг асарлари бадиий моҳиятини чуқур англашда муҳим манба вазифасини бажаради.

---

[1] Насриддин, Абдулманнон. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик. Қисми 1.-Хуҷанд: 2000.- Б-33.

[2] Нурзод Нуралӣ. Фурӯғи фитрати маънӣ (нашри дувум бо таҳриру иловаҳо). –Хӯжанд: Нури маърифат, 2008. - Б.98.

[3] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. – Б.59.

[4] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 2728. - Б.16.

[5] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. – Б.73.

[6] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. – Б.109.

[7] Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират уш-шуаро. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари хазинаси. – Тошкент. – Қўлёзма № 61. - Б.2-3.

Шундай қилиб, шарҳнавислик мазкур давр адабий-маданий ҳаётининг муҳим анъаналаридан бири ҳамда адабий жараённинг етакчи йўналишларидан бири сифатида намоён бўлган. Ушбу масала Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкираларида бошқа адабий муаммолар қаторида атрофлича таҳлил ва тадқиқ этилган.

Тазкираларнинг яна бир муҳим илмий қиммати шундаки, муаллиф давр адабиётининг асосий жанрлари — ғазал, маснавий, қасида, қитъа ва рубоий ҳақида батафсил маълумот бериб, уларнинг мавзуий ҳамда бадиий хусусиятларини илмий асосда ёритади. Бундан ташқари, тасаввуф, шарҳнавислик, шоирлар ўртасидаги адабий муҳовара ва мушоираларр, минтақалараро адабий алоқалар, шунингдек, икки ва уч тилда ижод қилган шоирлар фаолиятига алоҳида эътибор қаратилгани тазкираларнинг илмий-ахборот салоҳиятини янада кенгайтириб, уларнинг манбашунослик ҳамда адабиётшуносликдаги аҳамиятини янада оширган.

Хулоса, тадқиқот натижалари Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкиралари XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларидаги Бухоро адабий муҳитини ўрганишда муҳим манбашунослик ва адабиётшунослик манбаси эканлигини кўрсатди. Тазкираларда матншунослик, муаллифлик мансублигини аниқлаш, адабий меросни жамлаш ва тизимлаштириш, шарҳнавислик анъаналари, адабий мунозара ва мушоираларр, кўп тилли ижод ҳамда адабий алоқаларга оид келтирилган маълумотлар унинг илмий қийматини янада оширади. Шу боис Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкиралари нафақат Бухоро адабий муҳити тарихини тиклаш, балки форс-тожик адабиёти, матншунослик, манбашунослик ва тазкирашуносликнинг долзарб масалаларини тадқиқ этишда ишончли ҳамда муҳим илмий манба сифатида алоҳида аҳамият касб этади.

Резюме.

Мақолада Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкираларининг XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари Бухоро адабий муҳитини ўрганишдаги илмий аҳамияти таҳлил қилинган. Тазкираларнинг жанршунослик, матншунослик, манбашунослик ҳамда адабий-биографик тадқиқотлар учун муҳим манба экани асосланган. Шунингдек, уларда адабий жараён, шоирлар ижоди, шарҳнавислик ва кўп тилли адабий мероснинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган.

Калит сўзлар: Мирсиддиқхон Ҳашмат, тазкира, Бухоро адабий муҳити, жанршунослик, матншунослик, манбашунослик, шарҳнавислик, адабий мерос, форс-тожик адабиёти, XIX–XX асрлар.

Резюме.

В статье исследуется научное значение тазкире Мирсиддикхона Хашмата как ценного источника по изучению литературной среды Бухары второй половины XIX – начала XX века. Обоснована их роль в жанроведческих, текстологических, источниковедческих и литературно-биографических исследованиях. Особое внимание уделено отражению литературного процесса, поэтического наследия, традиций комментирования и многоязычной литературной культуры эпохи.

Ключевые слова: Мирсиддикхон Хашмат, тазкире, литературная среда Бухары, жанроведение, текстология, источниковедение, литературное наследие, комментаторская традиция, персидско-таджикская литература, XIX–XX века.

Abstract.

This article examines the scholarly significance of Mirsiddiqkhan Hashmat's tazkiras as an important source for studying the literary environment of Bukhara in the late nineteenth and early twentieth centuries. It demonstrates their value for genre studies, textual criticism, source studies, and literary-biographical research. The study also highlights their contribution to understanding literary traditions, poetic heritage, commentary practices, and the multilingual literary culture of the period.

Keywords: Mirsiddiqkhan Hashmat, tazkira, Bukhara literary milieu, genre studies, textual criticism, source studies, literary heritage, commentary tradition, Persian-Tajik literature, nineteenth and early twentieth centuries.